

VAN OBSERVEREN TOT STIMULEREN

EENVOUDIG INSTRUMENT VOOR ZICHT OP ZELFREGULATIE

Vooraf leerlingen in het speciaal onderwijs zijn soms onvoldoende in staat hun gedrag, gevoel en aandacht zo te reguleren dat ze tot leren en functioneren komen. Leerkrachten hebben weinig houvast bij het helpen van deze leerlingen. Voor hen is de ZO! ontwikkeld: een observatielijst om de zelfregulatie op leergebied in kaart brengen. En vervolgens een passend onderwijs-zorgarrangement op te stellen.

TAMARA WALLY, COLETA VAN DAM, ROEL KOOIJMANS, PEGGY TAN EN KAREL SMEETS

Sinds de invoering van Passend Onderwijs hebben scholen nog vaker dan daarvoor te maken met leerlingen die niet (meer) tot ontwikkelen en leren komen. Leerkrachten hebben daarbij de meeste moeite met leerlingen met externaliserend probleemgedrag. In sommige gevallen gaat dergelijk gedrag gepaard met een gebrek aan zelfregulerende vaardigheden. Meer dan zestig procent van de leraren in het basisonderwijs en speciaal onderwijs beschrijft het gedrag van zijn 'moeilijkste' leerling als 'dwars', 'druk', 'impulsief' en/of 'agressief' (Joosten e.a., 2014). Deze leerlingen hebben een grote kans op het ontwikkelen van gedragsproblemen. Vooral leerlingen met weinig zelfregulerende vaardigheden lopen een verhoogd risico op niet leren en ontwikkelen, en kunnen – al dan niet tijdelijk – buiten het onderwijs terecht komen (Blair & Diamond, 2008). Deze leerlingen zorgen voor handelingsverlegenheid. Leerkrachten geven aan dat beschikbare interventies, benaderingen en programma's te weinig houvast bieden om de problemen van leerlingen op het gebied van zelfregulatie aan te pakken. Het veld heeft dan ook sterke behoefte aan handelingsalternatieven voor deze leerlingen.

METEN EN MONITOREN

Vandaar dat initiatieven zijn genomen om zorgarrangementen te ontwikkelen voor leerlingen met

zelfregulatieproblemen. Regulatie van gedrag en gevoel is daarbij een sleutelbegrip, en het uitgangspunt is dat interventies zelfregulatie positief kunnen beïnvloeden. Ervaringen uit het veld met het bijsturen van zelfregulatie zijn voorzichtig positief. Er zijn echter nauwelijks praktische instrumenten om de problematiek op het gebied van zelfregulatie bij leerlingen in de klas te meten en te monitoren. Vragenlijsten als de BRIEF (Executieve Functies Gedragsvragenlijst: Smidts & Huizinga, 2009) en de Leervoorwaardentest (LVT: Scholte & Van der Ploeg, 2011) zijn bedoeld voor bredere concepten dan zelfregulatie. Bovendien leiden de uitkomsten van deze lijsten niet direct tot handelingsadviezen; een vertaalslag is nodig om uit het scoreprofiel af te leiden welke interventies nodig zijn in de klas.

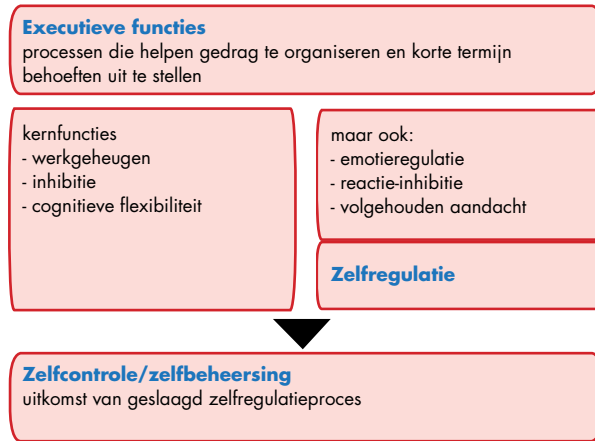
In het onderwijs ontstond daarom de vraag naar een gestructureerde observatielijst waarmee de ontwikkeling van zelfregulerende vaardigheden van leerlingen in de klas is te volgen. De uitkomsten van zo'n lijst zouden vervolgens moeten resulteren in concrete, praktische en handelingsgerichte adviezen die leerkrachten direct kunnen toepassen. Om aan deze vraag tegemoet te komen, is in opdracht van de zeven Pedagogische Instituten in Nederland, verenigd in PI-7, de observatielijst 'Zelfregulatie in het onderwijs' (ZO!) ontwikkeld. De ZO! is een hulpmiddel om het ontwik-

De foto's bij dit artikel zijn illustratief. De afgebeelde personen zijn niet dezelfde als die in het artikel.

Foto: Aleid Demier van der Gon

Figuur 1. Verhouding tussen zelfregulatie, executieve functies en zelfcontrole.

kelingsniveau van leerlingen wat betreft zelfregulatie in kaart te brengen.

GROOTSTE GEMENE DELER

De ontwikkeling van de observatielijst begon met een begripsbepaling van het begrip zelfregulatie en de reguliere ontwikkeling van kinderen op dit gebied. Om handreikingen voor de praktijk te ontwikkelen, zijn de verschillende interventiemogelijkheden in kaart gebracht. Het begrip zelfregulatie refereert aan de – voornamelijk onbewuste – cognitieve en gedragsmatige processen waarmee een persoon emoties, motivatie en cognities reguleert om zich optimaal aan zijn omgeving te kunnen aanpassen. Wanneer iemand beschikt over adequate zelfregulerende vaardigheden, vertaalt dit zich in positieve sociale relaties, productiviteit, behalen van doelen en een positief zelfbeeld (Blair & Diamond, 2008; Schmitz e.a. 2007). Zelfregulatie is ook een belangrijke basis voor het ontwikkelen van schoolse vaardigheden (Oostdam e.a., 2007; Ponitz e.a., 2008; Raffaelli e.a. 2005).

In de wetenschappelijke literatuur circuleren verschillende begrippen die sterk lijken op zelfregulatie of die ermee samenhangen. Voorbeelden zijn emotieregulatie, zelfcontrole, zelfbeheersing en executieve functies. Zelfregulatie is echter breder dan emotieregulatie, omdat zelfregulatie ook gedrag en aandacht omvat. Zelfcontrole en zelfbeheersing lijken qua betekenis sterk op zelfregulatie, denk aan uitstel van beloning, impulsen en emotionele expressie onder controle. Maar ze zijn niet hetzelfde. Zelfregulatie is te beschouwen als een *voorwaarde* om zelfcontrole te kunnen ontwikkelen (Moffitt e.a., 2011). Executieve functies worden ook veelvuldig met zelfregulatie in verband gebracht (Smidts & Huizinga, 2009). Executieve functies vormen een neuropsychologisch concept, dat verwijst naar hogere cognitieve processen. Deze processen

helpen gedrag te organiseren en kortetermijnbehoeften uit te stellen ten gunste van doelen op lange termijn. Sommige onderzoekers lijken onder executieve functies en zelfregulatie hetzelfde te verstaan, omdat ze er dezelfde begrippen onder scharen (zie bijvoorbeeld Sardes, 2010). Toch zijn er ook auteurs die beschrijven dat executieve functies meer omvatten dan zelfregulatie. Zo onderscheiden Dawson en Guare (2011) elf executieve functies. De drie kenmerken van zelfregulatie, ‘emotieregulatie’, ‘gedragsregulatie’ en ‘het vasthouden van aandacht’, komen overeen met drie van deze elf executieve functies namelijk: ‘emotieregulatie’, ‘reactie-inhibitie’ en ‘volgehouden aandacht’. Zelfregulatie is daarmee niet hetzelfde als executieve functies, maar hangt er wel nauw mee samen (figuur 1).

Bij de ontwikkeling van de ZO! is gekozen voor het begrip zelfregulatie als een ‘intern geleide capaciteit van het kind om zijn aandacht, gevoelens en gedrag te reguleren om tot zelfregulatie te kunnen komen’. Met zelfregulatie kan het kind effectief aan zijn eigen eisen

ZELFREGULATIE VERTAALT ZICH IN POSITIEVE SOCIALE RELATIES

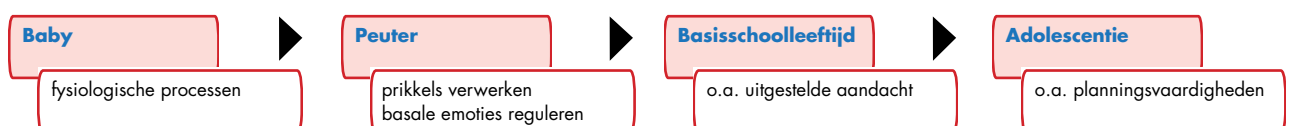
en aan die van zijn omgeving tegemoetkomen. Deze definitie vertegenwoordigt de gemene deler van een groot aantal breder uitgewerkte definities. Deze definitie geeft tevens aanknopingspunten voor interventies en het vormgeven van onderwijs-zorgarrangementen.

STEEDS MEER VERFIJNING

Zelfregulatie ontwikkelt zich via sturing van buitenaf (externe regulatie) via gedeelde regulatie (coregulatie) naar regulatie door het kind zelf (zelfregulatie) (Aarssen e.a. 2010; Verhoeven & Andersen-Boers, 2008). Pasgeboren kinderen beschikken al over een eerste vorm van zelfregulatie: een baby is totaal afhankelijk van de zorg van zijn ouders, maar al snel maakt hij zich steeds meer los van zijn omgeving. De regulerende vaardigheden die een kind zich eigen maakt, verschuiven van fysiologische processen (slapen/waken, honger), via het reguleren en verwerken van prikkels en het kunnen reguleren van basale emoties (babytijd tot peutertijd), naar het kunnen gehoorzamen aan anderen en de vaardigheid om ongewenst gedrag te onderdrukken (peutertijd tot kleutertijd) tot steeds abstractere processen, zoals het kunnen uitstellen van beloningen (basisschoolleeftijd) en planningsvaardigheden (adolescentie) (figuur 2).

Zelfregulatie wordt gestimuleerd doordat ouders een

Figuur 2. Beknopte weergave van ontwikkeling van zelfregulatie.

Tabel 1. De fasen van de ZO!

Fases van de ZO!

1. Preregulatie

De leerling probeert gedrag en emoties te reguleren door middel van fysieke zelfstimulering (zoals fladderen, hoofdbonken, geluiden maken). Hij is daarbij moeilijk bereikbaar en heeft nog constant sturing van een volwassene nodig om tot leren en ontwikkelen te komen. De leerkracht biedt deze sturing individueel, waarbij hij voortdurend nabij de leerling is.

2. Externe regulatie

De leerling is nog nauwelijks op anderen gericht. Hij is zich nog nauwelijks bewust van zijn gedrag, gedachten en emoties. De leerling heeft de sturing van een volwassene nodig om tot leren en ontwikkelen te komen. Het is niet (altijd) meer noodzakelijk dat de leerkracht hiervoor zeer nabij de leerling is; hij kan de sturing vanaf enige afstand bieden.

3. Coregulatie

De leerling is zich bewust van (de gedachten, emoties en het gedrag van) anderen. Dit bewustzijn vertaalt zich echter nog niet altijd spontaan in het handelen; hij heeft de sturing van een volwassene nodig om de transfer te maken naar het toepassen tijdens het werken en leren in de klas.

4. Zelfregulatie

De leerling is (grotendeels) in staat om bewust om te gaan met zijn gedachten, emoties en gedrag in zijn relatie met anderen. Hij heeft niet of nauwelijks sturing van een volwassene nodig.

kind helpen benoemen welke emoties hij ervaart (“je bent boos”, of “ik zie dat je verdrietig bent”) en door het opleggen van regels en grenzen. Een kind leert zo in eerste instantie ongewenst gedrag te onderdrukken om zijn ouders te gehoorzamen. Uiteindelijk leert hij om zelf zijn gedrag, gedachten en gevoelens te reguleren (Kok, 2015). Voor elke fase is een toememende mate van cognitieve rijping nodig (Raffaelli e.a., 2005). Zelfregulerende vaardigheden worden gedurende de ontwikkeling naar volwassenheid steeds verder verfijnd. Daardoor zijn kinderen en adolescenten steeds beter in staat om hun gedrag te reguleren (Smidts & Huizinga, 2009).

Om de ontwikkeling van zelfregulatie extern te beïnvloeden, zijn verschillende interventies ontwikkeld. Een voorbeeld van een programma dat zich specifiek richt op zelfregulatie is ‘Tools of the Mind’, uit de Verenigde Staten. Dit programma is gebaseerd op de ontwikkelingstheorie van Vygotsky, en is specifiek gericht op het bevorderen van de reguliere ontwikkeling van zelfregulatie bij jonge kinderen tot zes jaar

“WAT DOET EEN LEERLING EN WAARÓM DOET HIJ DAT?”

oud (Bodrova & Leong, 2007). Uit divers onderzoek is gebleken dat kinderen die dit programma op school volgden hogere scores behaalden op zelfregulatie. Ook verbeterden de taalvaardigheid, het probleemoplossend vermogen en de rekencapaciteiten (Barnett, 2007; Diamond e.a. 2007; Kok, 2015). Voor de Nederlandse situatie heeft Sardes op basis van ‘Tools of the Mind’, de training ‘De Kleine Kapitein’ ontwikkeld (Aarssen e.a., 2010). Het ‘Werkmodel Leerbaarheid’ (Verhoeven & Andersen-Boers, 2008) is een ander voorbeeld van een interventie die gericht is op het vergroten van zelfregulerende vaardigheden.

DE ZO! IS BETROUWBAAR EN VALIDE

De ZO! gaat uit van het ontwikkelen van zelfregulatie in vier fasen, namelijk van een behoefte aan externe regulatie door de leerkracht tot aan het volledig zelf kunnen reguleren (tabel 1). Het instrument bestaat uit 15 items. Elk item geeft een aantal mogelijke concrete omschrijvingen van gedrag van een leerling. Hierbij loopt de mate van zelfregulatie op van links naar rechts, wat overeenkomt met de vier ontwikkelingsfasen van zelfregulatie (tabel 2).

De formulering van de items is bepaald op basis van constructen uit de literatuur, ervaringen van leerkrachten die leerlingen begeleiden in onderwijs-met-zorg-

Tabel 2. Schalen en items van de ZO!

Schalen van de ZO!

1. Taakgericht gedrag

1. Afleidbaarheid: externe prikkels
2. Afleidbaarheid: interne prikkels
3. Fysieke (on)rust
4. Taakgerichtheid
5. Motivatie

2. Zelfbewustzijn en reflectie

6. Inzicht in het eigen handelen (bewustzijn van handelen)
7. Inzicht in eigen gedachten (bewustzijn van gedachten)
8. Inzicht in eigen emoties (bewustzijn van gevoelens)

3. Interactie in de klas

9. Probleemoplossend vermogen – taakgericht
10. Reguleren van emoties en spanning
11. Samenspelen en -werken
12. Rekening houden met de reactie van anderen op eigen gedrag
13. Probleemoplossend vermogen in sociale interacties
14. Sturing accepteren
15. Hulp aanvaarden

Box 1: Casus Lucas

Lucas is acht jaar als hij in een SO-MLK-klas van de PI-school Hondsborg wordt geplaatst. Op zijn vorige school vertoonde Lucas gedragsproblemen. De verwachting is dat hij op De Hondsborg in een klas van veertien leerlingen de extra begeleiding kan krijgen die hij nodig heeft. Maar ook hier valt op dat Lucas weinig taakgericht is en vrijwel constant de nabijheid nodig heeft van de leerkracht. Dat het hem niet lukt om zijn taken te volbrengen, frustrereert Lucas enorm. Dat leidt tot conflicten met andere kinderen en oppositioneel gedrag richting de leerkracht.

Om te bepalen wat Lucas nodig heeft om in de klas te functioneren, vult zijn leerkracht de ZO! in. De scores op de schalen 'Taakgerichtheid' en 'Interactie in de klas' maken duidelijk wat de onderwijsbehoeften van Lucas zijn: veel individuele begeleiding bij het sturen van zijn aandacht, het uitvoeren van taken en het aanleren en toepassen van regels. In zijn huidige klas kan de leerkracht hem die individuele begeleiding niet bieden. Lucas wordt overgeplaatst naar een Onderwijs-met-Zorgklas met acht leerlingen. Daar krijgt hij een aanpak die aansluit op de onderwijsbehoeften zoals die naar voren kwamen uit de ZO!. Belangrijke interventies om aan de behoeften van Lucas tegemoet te komen zijn onder andere de mogelijkheid van individuele instructie, het trainen van zijn taakgerichtheid met de TEACCH-methode en de inzet van Sensorische Integratiemiddelen om prikkels op maat te kunnen aanbieden. Om het zelfvertrouwen van Lucas een boost te geven en hem weer plezier in schoolgaan te laten ervaren, legt de leerkracht in het didactisch programma de nadruk op speels leren. Lucas werkt daarbij vooral op beheersingsniveau, zodat hij succeservaringen opdoet.

Met deze extra begeleiding maakt Lucas zijn didactisch potentieel meer dan waar. Een half jaar later vult de leerkracht de ZO! opnieuw in, om het effect van haar inspanningen te meten. Uit deze herhaalde meting blijkt dat Lucas grote stappen heeft gezet, vooral op het gebied van taakgerichtheid. Hij kan terug naar zijn vorige klas op de PI-school.

groepen en onderwijskundigen en andere experts in het veld. Om de psychometrische eigenschappen van de ZO! vast te stellen, is deze in de periode januari tot juli 2015 onderzocht bij een groep van 199 leerlingen van de (PI-)scholen De Hondsborg, De Piloot en De Brug.

“DE LIJST IS MAKKELIJK IN TE VULLEN EN OVERZICHTELIJK”

Op deze wijze konden uitspraken worden gedaan over de factorstructuur en de betrouwbaarheid.

Op de verzamelde data zijn verschillende factoranalyses uitgevoerd. Uit zowel de exploratieve (hoeveel factoren zitten er in?) als de confirmatieve factoranalyse (zijn de factoren stabiel?) blijkt dat de items van de ZO! groeperen volgens een *driefactorstructuur*. De drie factoren zijn te interpreteren als 'taakgericht gedrag', 'zelfbewustzijn en reflectie' en 'interactie in de klas'. De interne consistenties van deze drie schalen zijn goed (Cronbachs alfa 0,78-0,85). De intrabeoordelaarsbetrouwbaarheid op een groep van 58 leerlingen laat zien dat deze op de meeste items redelijk tot

goed is. Dat betekent dat verschillende beoordelaars deze vergelijkbaar scoren. Op basis van de factoranalyse en de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid zijn drie items uit de lijst verwijderd, omdat verschillende beoordelaars deze niet voldoende overeenkomstig scoorden én omdat deze op meerdere factoren laadden.

Om de (convergente) validiteit vast te stellen, zijn bij twee groepen leerlingen, naast de ZO!, twee vragenlijsten afgenomen waarvan we, vanuit theoretisch oogpunt, verwachtten dat deze soortgelijke aspecten zouden meten. Het betreft de Leervoorwaardentest (LVT; Scholte & Van der Ploeg, 2011) en de BRIEF vragenlijst voor executieve functies (Smidts & Huijzinga, 2009). De verwachte relaties tussen de schalen van de ZO! en de schalen van de LVT en de BRIEF werden gevonden; correlaties tussen de ZO! en de LVT en BRIEF zijn hoog. De correlaties tussen de ZO! en schalen van de LVT en de BRIEF die aspecten meten die niet in de ZO! worden gemeten, zijn ook beduidend lager dan die van de andere schalen. De onderzoeksresultaten geven positieve indicaties voor de begripsvaliditeit van de ZO!. Concluderend kan gesteld worden dat psychometrisch onderzoek uitwijst dat de ZO! betrouwbaar en valide lijkt te zijn.

GEEN RECEPTENBOEK

De ZO! kan gebruikt worden voor verschillende doeleinden die elkaar aanvullen. In de eerste plaats is het een observatie-instrument: een hulpmiddel om het ontwikkelingsniveau van leerlingen wat betreft zelfregulatie in kaart te brengen. Het gaat hierbij om de zelfregulerende vaardigheden van individuele leerlingen op het gebied van taakgericht gedrag, zelfbewustzijn en reflectie, en interactie in de klas. In de ZO! is de ontwikkeling van preregulatie naar zelfregulatie terug te zien in vier opeenvolgende fasen waarin elk item is opgedeeld (tabel 1).

De ZO! kan worden ingevuld door leerkrachten en (intern) begeleiders. De lijst is bijzonder geschikt voor gebruik in het speciaal onderwijs (so), met name voor leerlingen die hun gedrag onvoldoende kunnen reguleren en moeite hebben om te begrijpen wat de gevolgen zijn van hun gedrag op hun (leer)omgeving.

Als een leerkracht een beeld heeft van het huidige ontwikkelingsniveau van een individuele leerling op het gebied van zelfregulatie, kan hij vervolgens in samenwerking met een gedragsdeskundige de scores interpreteren en doelen formuleren. Een lage score op een item kan aanleiding zijn om op het bijbehorende gedrag een doel te formuleren. Maar ook de hogere scores van een leerling kunnen informatie geven over de mogelijkheden van een leerling: waar liggen zijn 'krachten'? En hoe kan de leerling die krachten leren gebruiken om zich te ontwikkelen op andere, lager scorende gebieden?

De handleiding van de ZO! biedt aanknopingspunten om vanuit de scores op de lijst de onderwijsbehoeften van een leerling te formuleren, zodat duidelijk wordt wat hij nodig heeft om de gestelde doelen te behalen.

Behalve een uitgebreid overzicht van mogelijke onderwijsbehoeften, biedt de handleiding ook voor-

De foto's bij dit artikel zijn illustratief. De afgebeelde personen zijn niet dezelfde als die in het artikel.

Foto: Aleid Denier van der Con

beelden van interventies die hierop aansluiten. Deze voorbeelden zijn echt bedoeld als suggestie; er is bewust voor gekozen om geen 'receptenboek' te schrijven. Het zal dus altijd nodig zijn om als leerkracht of professional een traject op maat vorm te geven op basis van de specifieke kenmerken, wensen en behoeften van iedere individuele leerling.

DIEPER NADENKEN

Tijdens de ontwikkeling van de ZO! is de observatielijst voor psychometrisch onderzoek ingevuld op drie scholen voor speciaal onderwijs. Al in het beginstadium kwamen er positieve reacties. Leerkrachten vinden de lijst praktisch in gebruik: "Deze lijst is makkelijk in te vullen, overzichtelijk en er is goed af te lezen of een leerling vooruit gaat." En: "De vraagstelling is herkenbaar en nodigt uit om over bepaald gedrag van een leerling extra na te denken." Ook geven leerkrachten aan dat het invullen van de lijst hen aanzet tot dieper nadenken over hun eigen aandeel in de interactie met leerlingen: "De observatielijst hielp mij ook om bewuster te worden van mijn *eigen* handelen. Hij helpt niet alleen om vast te stellen dat een leerling bepaald gedrag vertoont, maar ook om na te denken over waarom die leerling dat doet. En wat *mijn* rol is in de interactie."

De ZO! is bruikbaar voor verschillende doeleinden. Dat maakt de observatielijst een bruikbare aanvulling in het diagnostisch proces. Vooral wanneer uit screening blijkt dat sprake is van zelfregulatieproblematiek, kan met de ZO! worden ingezoomd op de specifieke tekorten van de leerling. Daarnaast is de ZO! geschikt als volginstrument om het effect van een interventie te bepalen. Ten slotte is het mogelijk een om de ZO! te gebruiken voor groepsindelingen in het onderwijs. Op basis van overeenkomstige onderwijsbehoeften kan het pedagogisch en didactisch klimaat in een groep worden vormgegeven.

Ook in de praktijk bleek de ZO! geschikt voor deze

verschillende doeleinden. Zo vond een van de drie scholen waar de ZO! is ontwikkeld het prettig om de lijst te gebruiken om het gedrag bij de instroom en doorstroom op school in kaart te brengen. Een andere school koppelde de ZO! aan de ontwikkelingsperspectieven (OPP's) van haar leerlingen. De observatielijst bleek, zoals beoogd, ook een hulpmiddel te zijn om meer inzicht te krijgen in het gedrag van leerlingen die achter lijken te blijven op het gebied van zelfregulatie.

ZO! IS OOK GESCHIKT ALS VOLGINSTRUMENT

Een intern begeleider zegt hierover: "Ik vind de ZO! zeer bruikbaar voor twijfelgevallen: leerlingen waarbij we overplaatsing overwegen naar een andere, langzamer lerende groep. De ontwikkeling van zelfregulatie op het gebied van leren is in deze gevallen een belangrijk criterium om wel of niet voor overplaatsing te kiezen. De uitkomsten van de observatielijst ondersteunden ons besluit."

Leerkrachten bleken enthousiast over het gebruik van de observatielijst om het gedrag van leerlingen mee in kaart te brengen en naar aanleiding daarvan de onderwijsbehoeften vast te stellen en vervolgens een aanpak voor in de klas te formuleren. Een leerkracht uit het cluster 4-onderwijs zegt hierover bijvoorbeeld: "De ZO! is praktisch. Het helpt om het gedrag van een kind scherp te formuleren en zijn onderwijsbehoeften te achterhalen. Die komen na het invullen van de ZO! duidelijk naar boven."

VRIJ VERKRIJGBAAR

De ZO! is in eerste instantie bedoeld om de ontwikkeling van zelfregulatie van individuele leerlingen in het so in kaart te brengen. De uitkomsten van de ZO! kunnen onder andere worden gebruikt om (intensieve)

onderwijs-zorgarrangementen in te richten, aansluitend op de onderwijsbehoeften van individuele of groepen leerlingen. Psychometrisch onderzoek naar de ZO! lijkt uit te wijzen dat het instrument betrouwbaar en valide is.

De ZO! is inmiddels vrij verkrijgbaar via de websites van de CED-Groep en Praktikon. Het verdient aanbeveling om voor gebruik de ZO!-handleiding goed te bestuderen. Als scholen de ZO! breder willen implementeren, is het raadzaam om intern een implementatieplan op te stellen met aandacht voor intervisie rondom de invulling en het gebruik van de ZO!. Om eenduidigheid in de beoordeling te bewerkstelligen, is een goede methode dat twee leerkrachten onafhankelijk van elkaar de ZO! invullen en vervolgens met elkaar in gesprek gaan over de bevindingen en de doelen die daaraan worden gekoppeld.

EENVOUDIG EN CONCREET

De eerste ervaringen van leerkrachten met de ZO! in de praktijk zijn positief. Er lijkt in het land grote interesse te zijn in een handelingsgericht instrument om onderwijs-zorgarrangementen te volgen en vorm te geven. De ZO! lijkt dan ook te voldoen aan een behoefte 'in het veld'. De observatielijst en handleiding met praktische handreikingen zijn in het ontwikkelstadium echter maar op een beperkt aantal scholen gebruikt. De ZO! zal zijn kracht in de praktijk nog verder moeten bewijzen.

Doel van dit project was een instrument ontwikkelen dat eenvoudig te hanteren is én concreet zicht geeft op de ontwikkeling van zelfregulatie. Het instrument

ligt er nu en is psychometrisch voldoende sterk. Of leerkrachten er ook goed mee uit de voeten kunnen, en of de ZO! de handelingsverlegenheid ook echt vermindert, is nog niet onderzocht. Nader onderzoek naar de implementatie, het gebruik en de meerwaarde van de ZO! in de praktijk is dan ook dringend gewenst.

Een van de knelpunten bij het gebruik van de ZO! is bijvoorbeeld dat er nog te weinig koppeling is tussen zorg en onderwijs. Doelen en interventies die voortkomen uit het invullen van de ZO! en die in de klas worden gehanteerd, worden nog niet doorgezet als de leerling vervolgens naar de behandelgroep gaat.

Daarnaast zijn de ontwikkelaars benieuwd naar de bruikbaarheid van de lijst bij andere doelgroepen, zoals leerlingen die uitvallen in het regulier onderwijs. Ook zou het goed zijn voor de psychometrische kwaliteit van de ZO! wanneer de factorstructuur en validiteit in meerdere doelgroepen onderzocht zou worden. Nader onderzoek zal dat moeten uitwijzen.

De observatielijst ZO! en handleiding zijn te downloaden via de websites van Praktikon en de CED-Groep: www.praktikon.nl/diensten/vragenlijsten (zoek op ZO!). De ZO! is tevens digitaal beschikbaar via BergOp, een webbased applicatie voor online vragenlijstbeheer.

De ZO! is ontwikkeld in opdracht van de zeven Pedagogische Instituten in Nederland, verenigd in Pi7. Bij de ontwikkeling van de ZO! zijn PI De Hondsborg in Oisterwijk, PI-school De Brug in Leiden, de CED-Groep in Rotterdam en Praktikon in Nijmegen betrokken.

LITERATUUR

- > Aarssen, J., Bolt, L. van der, Leseman, P., Davidse, N. J., Jong, M. T. de, Bus, A. G., & Mesman, J. (2010). *Sardes Special nr 9. Zelfsturing als basis voor de ontwikkeling van het kind*. Beschikbaar via www.sardes.nl. Geraadpleegd op 10 januari 2017.
- > Barnett, W.S., Jung, K. Yarosz, D. Thomas, J. Hornbeck, A., Stechuk, R., & Burns, S. (2008). Educational effects of the Tools of the Mind curriculum: A randomized trial. *Early Childhood Research Quarterly*, 23 (3), 299-313.
- > Blair, C., & Diamond, A. (2008). Biological processes in prevention and intervention: the promotion of self-regulation as a means of preventing school failure. *Development and Psychopathology*, 20, 899-911.
- > Bodrova, E., & Leong, D.J. (2007). *Tools of the mind* (2e druk). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- > Dawson, P., & Guare, R. (2011). *Executieve functies bij kinderen en adolescenten*. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers.
- > Diamond, A., Barnett, W.S., Thomas J., & Munro S. (2007). Preschool program improves cognitive control. *Science*. 318(5855), 1387-1388.
- > Joosten, F., Verwoerd, A., & Smeets, K. (2014). Welk gedrag mag? Een onderzoek naar de manier waarop leraren met probleemgedrag omgaan. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 53, 395-408.
- > Kok, R. (2015). Zelfregulatie: Resultaat van opvoeding en biologie? *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 54, 88-98.
- > Moffitt, T.E., Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R.J., Harrington, H., Houts, R., Poulton, R., Roberts, B.W., Ross, S., Sears, M.R., Thomson, W.M., & Caspi, A. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 108 (7), 2693-2698.
- > Oostdam, R.R., Peetsma, T., & Blok, H. (2007). *Het nieuwe leren in basisonderwijs en voortgezet onderwijs nader beschouwd: een verkenningnotitie voor het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- > Ponitz, C.E.C., McClelland, M.M., Jewkes, A.M., McDonald Connor, C., Farris, C.L., & Morrison, F.J. (2008). Touch your toes! Developing a direct measure of behavioral regulation in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 23 (2), 141-158.
- > Raffaelli, M., Crockett, L.J., & Shen, Y. (2005). Developmental stability and change in self-regulation from childhood to adolescence. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 166 (1), 54-76.
- > Schmitz, B., Schmidt, M., Landmann, M., & Spiel, C., (2007). New developments in the field of self-regulated learning. *Zeitschrift für Psychologie/ Journal of Psychology*, 215 (3), 153-156.
- > Verhoeven, M.J.E., & Andersen-Boers, M.M.J. (2008). Passend onderwijs en passende zorg voor alle leerlingen. De leerbaarheid van gedragsmoeilijke leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs. *Werkwijzer een projectbeschrijving van onderwijsconsulentent+*, 2, 1-98.